

BÁN-FORGÁCS NÓRA – LŐRINCZ VIKTOR OLIVÉR – MEZEI KITTI – SZENTGÁLI-TÓTH BOLDIZSÁR (SZERK.): *POSZT-COVID. A COVID-19 HATÁSAI A JOGRENDSZERRE* (BUDAPEST: AKADEMIAI – HUN-REN TK 2024) 313.*

<https://doi.org/10.51783/ajt.2025.2.07>

A járványok az emberi civilizáció kísérő-jelenségei, melyek történelmi távlatban nem újkeletűek,¹ és az is világos, hogy a jövőben is számolhatunk majd velük. 2020-ban az elméleti messzeségből közel került a téma: a koronavírusként ismert kórokozó által okozott COVID-19 járvány felrázta a világot, melyet többféle módon, elsősorban jogi és orvosi megoldásokkal is megkíséreltek kezelni. A HUN-REN Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézete a kezdetektől kiemelt figyelmet fordított mind a hazai, mind a nemzetközi gyakorlatra; számos kutató vizsgálta a járvány és a jogrendszer kapcsolatát. Már a pandémia alatt elindult az epidemiológia és jogtudomány kapcsolatát vizsgáló projekt,² illetve 2021-ben *Jogi diagnózisok* címmel jelent meg a L'Harmattan Könyvkiadónál e kötet előzménye, amely a jogi normák körével foglalkozott, beleértve az alkalmazható jogrend meghatározását, az állami felelősség kérdését és megannyi dilemmát, előmozdítva a tudományos gondolkozást.

Jelen recenzió a HUN-REN Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtu-

dományi Intézetének figyelemre méltó tanulmánykötete, a COVID-19 jogrendszerre gyakorolt átfogó társadalmi és jogi változásait vizsgálja egy járvány utáni állapotban. A kötet előkészítése már 2022-ben megkezdődött, és kiadására 2024-ben került sor az Akadémiai Kiadó gondozásában és Bencze Mátyás szakmai lektorálása mellett. „A jogrendszer reagálóképessége a poszt-COVID-társadalomban: kockázatok és lehetőségek” című projektje keretében zajlott, a szerkesztési feladatokat Bán-Forgács Nóra, Lőrincz Viktor Olivér, Mezei Kitti és Szentgáli-Tóth Boldizsár végezte. A szöveget Fedinec Csilla gondozta. A tizenhárom tematikai egységet tartalmazó kötet a COVID-19 járvány egyes elemeit, hatásait vagy következményeit elemzi, s noha ezek a munkák nem logikai sorrendben követik egymást, közvetetten mégis átfogó képet nyújtanak a járvány kezelésével kapcsolatban felmerült jogi és társadalmi kihívásokról.

A kötet egészének arculatát előrevetíti a puha fedeles borító szimbolikus színhasználata, amely komplex következtetésre ad lehetőséget. „A magyar hagyományokban a vörös mint bajelhárító szín jelenik meg.” Említést érdemel, hogy a vörös a „jogi fakultások színe is” egyben,³ illetve a fekete a jelképe a halálnak, a gyásznak,

* E-könyv formában elérhető: <https://doi.org/10.1556/9789636640637>.

¹ Lásd például a HUN-REN BTK Történettudományi Intézetének tematikus blogját: <https://tti.abtk.hu/jaranyok-a-tortenelemben>.

² Lásd: Epidemiológia és jogtudomány, valamint a poszt-COVID jogrendszer ellenállóképessége kutatási projektek, <https://jog.tk.hun-ren.hu/covid19>.

³ BÓDINÉ BELIZNAI Kinga: „A színek és jelentőségük a jogtörténetben” *Jogtörténeti Szemle* 2006/3. 41–45., 43.

de a komolyságnak is.⁴ A vörös és fekete együttes színhaszínlatában sajátos üzenet is megmutatkozhat: a halál és az élet dinamikájának ábrázolása. A "Poszt-COVID" felcím vöröses szedése mintegy előreugrik a környezetéből, figyelemfelkeltő előképét adva a kötet tematikai irányultságának.

A kötet bevezetőjét a tradicionális szempontok betartásával a szerkesztők tollából olvashatjuk, amely előrevetíti egyben a kötet fő célkitűzését is; „képet alkothatunk arról, hogy milyen irányba tolták el az új jelenségek a jogtudomány hangsúlyait, és melyek azok a megállapítások, amelyeket az eseményektől lassan eltávolodva, de azokra még viszonylagos időbeli közelségből visszatekintve tehetünk.” (11. o.) A kötet törekvése, hogy „a kiválasztott tanulmányok jól reprezentálják a jogi kutatások fókuszában érzékelhető hangsúlyeltolódásokat, valamint a feltehetően hosszú távon is velünk maradó következményeket.” (13. o.) Az alábbiakban sorra veszem a tanulmánykötetben helyet kapó írásokat, amelyek során az előszóban jelzett sorrendet választottam mintául.

Tóth Judit, a Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Alkotmányjogi Tanszékének egyetemi docense a „Lopakodó vagy rivalizáló természettudományos érvelés a jogban?” című munkájában a természettudományos módszerek megjelenését vizsgálja a jogviták eldöntése során az alapjogok vonatkozásában. Kijelenti, hogy a jogászoknak multidiszciplinaritás keretében más területekkel már eddig is együtt kellett működniük, a COVID–19 után pedig azt a kérdést kell feltenni, mivel a tudományok hatnak és

következnek egymásból, hogy az egyes tudományok elválasztása meddig fenntartható állapot. (16–17. o.) A szerző a jogtudomány helyét keresi ott, ahol „az ember bizonyos okokból részekre bontotta a tudományt.” (19. o.) A szerző Karácsony Andrásra⁵ hivatkozva kiemeli, „a valódi kérdés a tudományok egységére vonatkozik, hiszen a tudomány a társadalmi kontextushoz alkalmazkodik.” (21. o.) A jogtudomány állítása szerint nem szűkíthető le a természettudomány-társadalomtudomány-bölcsészettudomány hagyományos elkülönítésére, külön kezelendő, dogmatikai tudományként. (26–27. o.) A jogban benne rejlik az a karakter, hogy vitatható, „egyfajta bizonytalanság a jog egyik sajátossága.” (30. o.) A jogban benne vannak a „társadalmi törvényszerűségek”, amelyek „tendenciaszerűen érvényesülnek”. A társadalomban ható történések véletlenszerűek, és nagy számban fordulnak elő, ezért megismerésük természettudományos módszerekkel csupán részleges eredményekre vezet. Teljes bizonyosság nem érhető el sem matematikai, sem logikai úton. (32. o.) Tóth Judit hivatkozik Bencze Mátyás 2010-ben végzett ítéleteket elemző kutatására, melyben megállapította, hogy „a büntetőeljárásban ma be kell érni a valószínűség egy magas fokával.” (33. o.) E tanulmány kimondatlanul is utal Bencze Mátyás egy későbbi tanulmányára, amelyben megkülönböztet objektív, nyilvánosságra kerülő és szubjektív, nyilvánosságra nem kerülő, jórészt pszichológiai okokból felépülő és döntés igazolását mégis alátámasztó tényezőket.⁶ Illetve utal

⁵ KARÁCSONY András: *Bevezetés a tudásszociológiába* (Budapest: Osiris–Századvég 1995).

⁶ BENCZE Mátyás: „A jogalkalmazási folyamat szociológiai vizsgálata” in Badó Attila

⁴ BÓDINÉ BELIZNAI (3. lj.) 43.

Zódi Zsolt azon megállapítására, miszerint a számítógépes elemzés alkalmas „hogy a perek végkimenetele és meghatározott érvelési mintázatok közt a kapcsolatot kimutassa, vagy éppen cáfolja azok meglétét. A számítógépes eszközök is képesek a jogi változás számszerű mérésére.” (33. o.) Mindazonáltal a jogi normák ennek ellenére is egyfajta sztochasztikus rendszerként működnek. (34. o.) „A jogi gondolkodásnak [...] integráns részét kell képeznie a multidiszciplináris párbeszédnek.” (50. o.) Tóth Judit szerint ezek a sajátosságok hatással vannak az egész jogrendszerre, az alapjogok érvényesítésére, melynek keretében hangsúlybeli eltolódások jelentkeznek, mivel a természettudományos érvek, módszerek – empirikus megfigyelésen alapuló – nagy száma figyelhető meg. A koronavírus-járvány érzékeltette meggyőzően, hogy az alapjogok valójában mennyire sérülékenyek.

A kötet második tanulmánya Bán-Forgács Nóra, a HUN-REN Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézetének tudományos munkatársa és a Milton Friedman Egyetem egyetemi docensétől származó „A tudomány szerepe az alkotmányjogi érvelésben, különös tekintettel az emberi jogi kérdésekre” címet viselő munka, melynek korábbi verziója 2023-ban jelent meg. (53. o.) A tanulmány kapcsolódik Tóth Judit érveléséhez, de Bán-Forgács Nóra szerint főleg az európai érvelésben megfigyelhető a természettudományos indítatású érvek használata, különösen az Alkotmánybíróság (a továbbiakban: AB) által alkalmazott szükségesség–arányosság teszt során, amely *de lege ferenda*

következményekkel jár. Természettudományi érvelési stílussal és módszerrel történő alapjogot érintő korlátozó szabályok érvelési rendszere valósul meg például a kijárási tilalom elrendelése és a kötelező maszkviselési, kötelező védőoltásokkal kapcsolatban megalkotott szabályok elrendelésekor. A szabályok legitimitását tehát a természettudományi érvek szervesen integrálják. Az AB egy esetleges eljárása során azt mérlegeli, hogy egy adott döntés az adott körülmények között szükséges és arányos volt-e, amely döntően és meghatározóan az egészségügyi adatok által igazolhatók. (54. o.) A szerző szerint „a mérlegelési elveket a közegészségügyi alapjogkorlátozás esetén a szükségességi–arányossági teszten belül, ám alapvetően természettudományos alapon lehet meghatározni.” (55. o.) A tanulmány szerint alkalmas jogkorlátozás az, amely képes a járványt megfékezni, és a szükségesség során azt kell vizsgálni, hogy létezik-e olyan jogkorlátozás, amely hatékonyabb módszernek bizonyul a választottnál. Az elrendelt korlátozások minden esetben az egyéni alapjogok sérelmével járnak, ami végső soron az arányossági küszöb emelkedésével jár. (55–56. o.) A szerző tanulmányában vizsgálja, hogy az alkotmányos felülvizsgálatot végző szerv „alapjog-értelmezési gyakorlatában” a természettudományos érvek hogyan jelennek meg a védőoltásokkal kapcsolatban. (57. o.) E körben nyert mérhető adatot a Németországi Szövetségi Köztársaság Legfelsőbb Bírósága, a francia Államtanács, az EJEB joggyakorlata, Costa Rica, Új-Zéland és Magyarország vonatkozásában. A tanulmány eredménye, hogy megállapítja, a szükségesség–arányosság vizsgálatkor olyan természettudományos érvek merülhetnek fel, minthogy „a járvány

(szerk.): *Jogszociológiai alapismeretek* (Sziged: Pro-Talents Universitatis Alapítvány 2020) 93–110.

milyen súlyos, hány áldozata van, milyen a betegség transzmissziós sebessége”. (78. o.) A teszt alkalmazása során tehát nem két alapjog áll szemben egymással, ahogy az eddigi joggyakorlat kialakította, hanem kiegészült egy „egészségügyi/környezetvédelmi vagy egyéb, másként el nem hárítható veszéllyel”. A ténykérdést tehát nem a jog mint absztrakt jogi tárgy, hanem a természettudományi verbális és metodológia használatával létrejött érvek struktúrája legitimálja. (79. o.) A koronavírus-járvány egyértelmű hozománya Bán-Forgács Nóra szerint, hogy a jogi érvelésekben természettudományi indíttatású elemek jelentek meg.

A kötetben szerkezetileg ugyan nem, de tematikailag soron következő tanulmány a Hoffman István, a HUN-REN Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézet kutatóprofesszora által megírt „Vázlatos áttekintés a (természettudománynak a közigazgatási döntéshozatalban betöltött lehetséges szerepeiről – A hazai szabályozásra figyelemmel” címmel. Előzményének „A jogrendszer reagálóképessége”, illetve az Epidemiológia és jogtudomány című kutatás tekinthető, amelyek keretében foglalkozott egyrészt a természettudományok közigazgatásra gyakorolt hatásával, másrészt a járványkezeléssel kapcsolatos döntésekkel. (175. o.) A jogtudományban e szerint nemcsak a szabályozásban, hanem a logikájában is kialakul az a szemlélet, hogy a döntések megalapozottsága a természettudományos szemlélet által meghatározott. Ez a szemlélet, amely a racionális döntési paradigmáját hozta el, hazánkban az ezredforduló első évtizedétől jellemző, Gajdushek György és Nagy Marianna képviselésével jelentkezett első ízben. Eredményeiket Hoffman István tovább szélesíti azzal, hogy az

infokommunikációs technológiák hatásának vizsgálata is számottevő hatást gyakorol a közigazgatási döntésekre a big data és a mesterséges intelligencia alapú megoldások vonatkozásában, amelyek a döntések algoritmizálása, precízebb és hatékonyabb kockázatelemzés tekintetében jelentkeznek. (178. o.) A természettudományi érvek leginkább a szakértői véleményeken keresztül illeszthetők a jogi normativitás keretrendszerébe, amelyek azonban a „tudományos módszertant csak részlegesen követik”. (180. o.) Ugyanakkor a közigazgatás mint önálló diszciplína és a természettudomány kölcsönös egybeesése már a kezdetektől megfigyelhető, hiszen szakmai, ágazati igazgatás keretében, a különböző igazgatási cselekmények vonatkozásában tovább differenciálódnak. A közhatalmi döntésekben tehát elkerülhetetlenül megjelenik az ágazati speciális, természettudományi ismeret (182–183. o.), mindezek pedig „legitimációs szerepkörrel rendelkeznek.” (188. o.) Hoffman hangsúlyozza, hogy nemcsak a járványhelyzet vezet a természettudományos módszerek alkalmazásához, hanem a természeti és ipari katasztrófák is, amelyben valamely szakértelem megléte szükséges az adekvát problémamegoldáshoz (188–189. o.), mert a válsághelyzetek vezetnek oda, hogy az addigi evidenciákat revideálják, és végül új általánost alkossanak. A tanulmány arra a jelenségre is rávilágít, amikor a hatalom ideológiai vagy gazdasági érdekek által vezérelve maga gátolja meg a hatékony védekezést, ahogyan ez a csernobili katasztrófa idején is történt az állami adminisztráció részéről. A politikai tényezőn túl a kérdést tovább nehezítette, hogy ez volt az első nukleáris jellegű katasztrófa, ahogy volt ez a koronavírus-világjárvány vonatkozásában is, hiszen a primer elem utó-

bi esetben az a körülmény, hogy a gazdasági ellátási láncolat miatt a járvány megfékezése nehezen volt kivitelezhető. A járványkezelés legitimációs eszköze a tájékoztatás formája is, de a közösségi médiában jellemző párhuzamos narratívák csak nehezítették a védekezést nemzetközi szinten. A válsághelyzet kezelése tehát többarcú; természettudományi, politikai és társadalmi jelenségek által egyaránt meghatározott. (189–191. o.)

A kötetben szereplő második tanulmány „A rendkívüli állapot jog- és társadalomelmélete a COVID-19-világjárvány árnyékában” az alkotmányban nevesített rendkívüli állapotokkal foglalkozik, szerzője Matyasovszky-Németh Márton, az ELTE Állam- és Jogtudományi Karának egyetemi adjunktusa, illetve Fábíán Áron, ugyanezen intézmény kinevezett egyetemi tanársegédje. A szerzők kiemelik, hogy „a járványhelyzet nyomán globálisan bevezetett rendkívüli állapotok ugyanis a politikai közösségeink működéséről vallott elképzeléseinket is átalakították” (81. o.), és „a jogot társadalmi kontextusba ágyazottan” értelmezik. A kiindulópontjuk Carl Schmitt, az aljas zseni felfogása, miszerint „szuverén az, aki a kivételes állapotról dönt,” de látóterükbe mindinkább Giorgio Agamben felfogása kerül (82. o.), mert a kérdés ma az, hogy „az adott renden belül ki szerez bizonyos hatalmat, amely nélkül a rend küszöbje már nem tehető kérdéssé”, azaz a kulcsmozzanat az a pont, ahol a szuverén definiálható, ami egyben a schmitti definíció átfogalmazása. A szerzők szerint ami Carl Schmitt és Giorgio Agambenben közös, hogy a kivételes állapot az általános normákhoz képest rendkívüli, de Carl Schmitt-tel ellentétben Giorgio Agamben nem a politikai hatalom birtokosának konkrét személyén keresztül lát-

ja, hanem sokkal inkább egyfajta eddig politikamentes magánszférán belüli „új politikai szubjektum” kerül kontextusba, amit folytonosan újra kell definiálni a kötet aspektusából a járvány tekintetében. A koronavírus – utóbbi olvasatában – egy láthatatlan, megfoghatatlan ellenség, ahol egy globális polgárháború dül, ami önmagunkban zajlik. (86–87. o.) Az egészségügyi adatok feletti eddigi példátlan kontroll átfogóbb behatolást enged a magánszférába. A világjárvány tehát elhozta a köz- és magánszféra még teljesebb összefonódását. Matyasovszky-Németh Márton és Fábíán Áron végső soron Giorgio Agamben abbéli félelmét tolmácsolják, miszerint súlyos veszélyeket hordoz ez a demokratikus politika és jog szempontjából, viszont a szerzők azzal nem vállalnak közösséget, hogy ez szükségyszerűen a „totalitárius struktúrák térnyeréséhez vezetne”. (88. o.)

Gárdos-Orosz Fruzsina, a HUN-REN Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézet kutatóprofesszora, valamint az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának egyetemi tanára a „Poszt-COVID: Ami velünk maradt, a különleges jogrend” című tanulmánya a rendkívüli állapotnak kifejezetten a Magyarországon való kihívásokra adott válaszával foglalkozik elsősorban alkotmányjogi felfogásban. Az elemzés egyrészt historikus módszert alkalmaz, hiszen betekintés enged a különleges jogrend fejlődésébe, másrészt dogmatikait, mert az alapjogi jogérvényesülés oldaláról a hatalommegosztás rendszerében vizsgálódik. (102. o.) Magyarország 2020 márciusában hirdetett veszélyhelyzetet, ennek keretében olyan a rendszerváltás óta nem tapasztalt jelenséggel kellett megküzdeni, mint az, hogy egy válsághelyzet a hatalom szá-

mára olyan autoriter hatalomgyakorlási módot legitimál – egyébként nem csak magyar rendszerben –, amely normális esetben elfogadhatatlan lenne. A szerző tanulmányában felvonultatja a pandémia magyar jogi lefolyását és történetét, egyben leszögezi, hogy „a rendeleti úton történő rendkívüli kormányzás különösen kockázatos azokban az országokban, ahol jogállami hiányosságokat figyelhetünk meg.” (111–112. o.) Kijelenti, hogy ennek a magyar hatalom teret is adott, hiszen a parlament elfogadott számos olyan jogszabályt, amely alapjaiban érintette a társadalmi-gazdasági rendet, miközben a veszélyhelyzeti rendeletalkotással kapcsolatos alkotmányos feladatait nem látta el, pedig ebben akadályoztatva nem volt. Egyebekben a rendkívüli hatalom ellenőrzést igényel, és a magyar Országgyűlés dacára annak, hogy akadályoztatva nem volt, mégis mellőzte azt. Gárdos-Orosz Fruzsina tehát a „törvényhozó és a végrehajtó hatalom összefonódását problematizálja”, amely egy állandósult hatalomkoncentráció táptalaján létrejött látványos és visszaélészerű működést eredményezett. (115–116. o.) Egyetért azzal, hogy a jog a társadalmi jelenségbe ágyazottan működik, ahol olyan „absztrakt fogalmakat kell operacionalizálnia az alkotmányos intézményeknek, mint a krízis vagy társadalmi válság, arányos intézkedés, eltérő jogkorlátozás.” A szerző szerint „az *AB erga omnes* hatályú döntései jogértelmezésen alapuló, jogi jellegű iránymutatást” adhattak volna, amely elvezethetett volna a kormányzati hatalom ellenőrzéshez is, de erre nem került sor, így sem gyakorlati, sem elméleti mérce nem alakulhatott ki. (117–125. o.)

A kormányzati hatalom ellenőrzésének egyedi útja az igazságszolgáltatás hatalmi ágán keresztül történhet, ezért

a következő tanulmány a bírósági reakciókat elemzi. „Az igazságszolgáltatás ellenállóképessége a poszt-COVID időszakban. A virtuális bírósági tárgyalások alkotmányossága a COVID–19 világjárvány tükrében” valamennyi szerzője a HUN-REN Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézet munkatársa; Chronowski Nóra kutatóprofesszor, Szentgáli-Tóth Boldizsár főmunkatárs és Bor Bettina projektkutató. Az online térben történő bírósági tárgyalásokkal foglalkozó tanulmány megeleveníti azokat az alapjogi dilemmákat – tisztességes eljárás, védelemhez való jog –, amelyek az egész világunkat érintették. Ennek keretében vizsgálja Ausztria, Franciaország, Hollandia, Norvégia, Ázsia, Ausztrália, Észak- és Dél-Amerika esetjogát az alkotmányossággal kapcsolatban. A virtuális bíróságok az 1970-es évektől kerültek a diskurzusokba főleg az Amerikai Egyesült Államokban, de igazán áttörő jelleggel a pandémia alatt robbantak be. Ezt követően a kivételes szabályból általános lett, amelynek keretében szinte kizárólag az online térben folytatták le a bírósági eljárásokat a legsúlyosabb hullámok idején. (128. o.) A digitalizáció keretében számos ország – például Németország, Svédország, Románia, Ukrajna – nyitott teret a virtuális tárgyalásoknak, illetve egyes helyeken – Észtország, Kína – „a mesterséges intelligencián alapuló igazságügyi szoftvereket” vezettek be. A virtuális tárgyalások elméletét illetően a szélesebb körű nyilvánosság elvét emelik ki a kutatók, de figyelmet érdemel az igazságszolgáltatás hatékonyságának növelése is. Negatívuma, hogy a kommunikáció és előítéletek vonatkozásában azonban hátrányos lehet, amely a bírósági döntések legitimitását gyengíti.

(130–131. o.) Richard Susskind⁷ legújabb könyvére hivatkoznak, aki a modern technológia széles körű elterjedését vizionálja. Richard Susskind művében azt állítja, hogy olyan bíróságra van szükség, ami hatékony, hiteles, gyakorlatias, és jól illeszkedik a megváltozott életkörülményekhez. „A nagyságról szóló vitában valóban azt gondoljuk, hogy a bíróságok nagy csarnokait a magasba törő tornyok, boltíves mennyezetek, a fényesre csiszolt tölgyfa bútorok és a félelmetes címerekkel díszített, lambériázott falak miatt kell fenntartani? Vagy a rendszerünknek inkább a tevékenységének minősége és eredménye, mintsem a múltból származó diszletek miatt kellene tekintélyt szereznie magának?”⁸ – teszi fel a kérdést, mely egyben válasz is, hiszen miként a bírósági épületek fejlődése, úgy a jog sem befejezett, mindig változásra érett, ami ebben az aspektusban azt jelenti, hogy a virtuális tárgyalások tartásának üdvözlése egyre szélesebb körben jellemző. Érdekességként a tanulmány megemlíti, hogy 2023. február 15-én került sor a metaverzumban történő első bírósági tárgyalásra Kolumbia joghatósága alatt. „A Horizon World technológiát használta a tárgyalóterem szimulálására.” (146. o.) A szerzők következtetése, hogy az alkotmányos kihívások tehát függetlenül a különböző jogi kultúráktól rendkívüli hasonlóságot mutatnak; „szervezési szempontból az online bírósági tárgyalások számos előnnyel járnak, míg emberi jogi tekintetben hatásuk ellentmondásosabb.” (147. o.)

A következő tematikailag kapcsolódó tanulmány Friedery Réka és Kecskés Gábor, a HUN-REN Társadalomtu-

dományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézet tudományos munkatársai által készült „Jogesetek világjárvány idején, avagy szemelvények az EUB és az EJEB esetjogából” címmel. A szerzők kitekin-tenek a nemzetközi joggyakorlatra, különös tekintettel az EJEB-re és az EUB-ra, és ennek keretében azt elemzik, hogy mik voltak érintett jogok, illetve milyen megközelítések születtek, valamint milyen eszközökkel került sor a járvány kezelésére. (295. o.) A vonatkozó joggyakorlat alapján rögzítették, hogy a különböző jogok gyakorlásának korlátozására univerzálisan az EJEE 15. cikke alapján háború vagy a nemzet létét fenyegető más rendkívüli állapot esetén, valamint az EU Alapjogi Charta 52. cikke szerint a jogok és szabadságok gyakorlásának korlátozására „az elismert értékek, célok vagy mások védelme érdekében kerülhet sor. A szerzők megállapították, hogy a konkrét minősítés változó volt, az eredmények tekintetében pedig „inkább a kérelmek elutasításának lehettünk tanúi”, de azért néhány ügy még ma is folyik. (311. o.)

Horváthy Balázs, a HUN-REN Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézet tudományos munkatársa és Vadász Vanda, szintén ezen intézmény tudományos segédmunkatársa „A COVID–19 hosszú távú hatásai a kereskedelmi választott bíraskodásra külföldön és Magyarországon” című munkában feltárja, hogy a kereskedelmi választottbíráskodás felkészült volt, és képes volt adaptálni a pandémia kényszerítő közegét, hiszen már 2020 előtt kialakultak virtuális platformjaik, szokásjoguk és az online modell alapjai. A szerzők konceptuális tájékoztató pontot adnak a választottbíráskodás formái, az online vitarendezés és az e-választottbíráskodás

⁷ Richard SUSSKIND: *Online bíróságok és az igazságszolgáltatás jövője* [ford. Osztovits András] (Budapest: ORAC 2023).

⁸ Lásd SUSSKIND (7. l.) 232.

kodás terrénján. „Az e-tárgyalás a hagyományos értelemben vett tárgyalás valódi vetélytársává válhatott, hiszen a hangjelzések, a vizuális jelzések és a szinkronitás is” megjelent. (260. o.) Ezt követően kerül sor a téma bővebb kifejtésére, amelynek során bemutatják, hogy „milyen állapotban érte a választottbíró-ságokat, és milyen kihívásokra kellett a választottbíráskodásnak reagálnia”, illetve érintik azokat az elektronikus eljárásokat, amelyek a járvány előtt már működtek. A tanulmány végén pedig sor kerül a választottbíró-ságok nemzetközi és a hazai következményeinek összegzésére. (260–261. o.) A szerzők szerint az online térben történő eljárás szembetűnő kihívása az adatvédelemmel és a kiberbiztonsággal kapcsolatos, azaz a jogi garanciák és az infrastrukturális biztonságos tárolás elengedhetetlen a megváltozott térben, amely várhatóan tartósan maradni fog az előnyei miatt. (271. o.) A pandémia előremutató intézkedéseket hozott magával az online térben Zoom-konferencia keretében, többek között így vált gyakorlattá „az ülés előtti teszt megtartása vagy a technikához értő segítő bevonása”. (287. o.) Jelenleg a tárgyalás elején lehet dönteni a tárgyalási formáról, de lehet szó hibrid tárgyalásról is, ahol valamelyik résztvevő egyszerűen becsatlakozik, míg a többiek fizikailag vesznek részt. A hibrid forma a szerzők szerint azért hatékony, mert kiküszöböli az eljárás elhúzására tett visszaélészerű magatartásokat. (288. o.) „Az online vitarendezés ma már az új valóság”, szélesebb körben való elterjedésének pedig a bizalom az előfeltétele, amely egy konfliktus-feloldási folyamat során elengedhetetlen. (290. o.)

A közegészségügyi helyzet azonban nem csak a bíróságokat érintette, más

nemzetközi és hazai állami szerv munkájára is hatással volt. Tematikailag jól illeszkedhetett volna a kötetbe egy közjegyzői eljárás digitalizációjáról szóló tanulmány, hiszen közjegyzők az online térben mind nemzetközileg, mind Magyarországon eljárta; ez a gyakorlat szintén közvetlenül a pandémia következtében alakult ki.⁹ Mindenesetre nem vesz el a tanulmánykötet értékéből, hiszen számos egyéb területet is feldolgoznak, főleg azokat, amelyek az alapjogok érintettségével állnak összefüggésben a szükséghelyzet apropóján. Pap András László, a HUN-REN Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézetének kutatóprofesszora „Akadémiai szabadság és COVID” című munkájában „a világjárvány és az akadémiai szabadság összefüggéseit mutatja be.” (150. o.) Munkájában összefüggést mutat be a koronavírus következtében kialakult „társadalmi, szakpolitikai, gazdasági és jogi” változások és az akadémiai szabadság beszűkülése között. (150. o.) Álláspontja szerint a digitális oktatás különböző formákban jelen volt eddig is, de a járvány során szinte kizárólagossá vált, amely végül a szabad vita kereteit szűkítette. „A pandémia számos, nehézségektől terhelt állami és egyéb társadalmi intézményből a rosszat, a legrosszabbat hozta ki, és felerősítette a diszfunkciókat.” Az akadémiai szabadság szűkülése tehát nemcsak a kutatóintézetekhez, kiadókhöz, oktatók és kutatók szabadságjogához, az intézmények autonómiájához kötődik; „inter

⁹ PARTI Tamás: „Közjegyzői digitalizáció. Technológiai alkalmazkodás a datafikációtól az adatstratégiáig” in ZÓDI Zsolt (szerk.): *Jogi technológiák. Digitális jogalkalmazás* (Budapest: Ludovika Egyetemi Kiadó 2022) 66.

szekcionális” az, ahol „az egyenlőtlen-ségi olló is tovább nyílik”, és „erősebben érinti a kisebbségi, társadalmilag marginalizált háttérű vagy aktuálisan hátrányosabb helyzetű aktorokat”. (151. o.) A pandémiával az „egyetem kapuőr szerepe megszűnt. Mégsem vált szükségte-lenné, mégpedig azért nem, mert a funk-ciója több a tartalomszolgáltatásnál.” Igaz, hogy a tudáshoz a technológiai át-alakulással könnyebben hozzá lehet fér-ni, de a viláértelmezés, a megismerés készségének továbbra is az egyetemi polgárok közösségi szellemi tere a helye. (157. o.) A digitális átállás másik hatá-sa, hogy az egyetemeken a megfigye-lés egészen totális formáját hozta el az adatbányászattól a mikrotargetingen át a különböző kémprogramokig.

A HUN-REN Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézet két tudományos főmunkatársa, Gárdos Judit és Illés Miklós, valamint a HUN-REN Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézetének tudományos munkatársa, Hungler Sára „Antipluralizmus, munkaerőpiaci politika és pan-démia. A COVID–19 politikai felhasználása és társadalmi következményei Magyarországon” című tanulmánya sze-rint a válságok esszenciájának „legdrá-maibb hatása az elveszett emberéletek-ben mérhető”. (230. o.) Ennek tükrében azt a tézist vizsgálták, hogy a magyar munkaerőpiacot hogyan érintette a különleges jogrendben hozott rengeteg olyan jogszabály, ami sem a munkál-tatók, sem a munkavállalók érdekének nem kedvezett, ráadásul jogbizonyta-lanságot eredményezett, „amely végül a munkaügyi szabályok önkényes értelme-zéséhez vezetett.” (231–241. o.) Hova-tovább, ahogy azt Gárdos-Orosz Fru-zsina is megállapította, a bevezetett

szabályok „többsége nem volt közvetlen kapcsolatban a COVID–19-világjárvány-nyal, ráadásul a világjárvány idején el-fogadott intézkedések a vírus gyengülé-se és a veszélyhelyzet megszűnése után is hatályban maradtak. A munkavállalók és a szakszervezetek autonómiája ezál-tal tovább szűkült.” (244. o.)

Lőrincz Viktor Olivér, a HUN-REN Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézet tudományos segédmunkatársa a „Reziliencia és mun-kajog: A rövidített munkaidő modellje Franciaországban” című tanulmányában a magyar jog számára esetleges példát vázol – ám végül a német Kurzarbeit változatot vette alapul a magyar szabá-lyozás során. (246. o.) A válsághelyzet-ben bevezetett munkajogi szabályok jel-legükből fakadóan ideiglenesek, mégis ugyanúgy érintik az alapjogokat, s így az emberek széles rétegére hatnak, ami állandó beavatkozást igényel az állam részéről. E megállapításnak különösen válsághelyzetben van jelentősége jogtu-dományi szempontból, hiszen egy jog-vizszo ny „kihat más jogintézményekre” is. A tanulmány legfontosabb tanulsá-ga ott van a magyar fél szemszögéből, hogy a franciákat nem érte felkészület-lenül a járvány, mivel már volt válságjo-gi szabályozásuk, ami képes volt tompí-tani a válság következményeit. (256. o.)

Mezei Kitti, a HUN-REN Társadalom-tudományi Kutatóközpont Jogtudomá-nyi Intézetének tudományos munkatársa és a Budapesti Műszaki és Gazdaságtu-dományi Egyetem egyetemi adjunktusa, valamint Nagy Tamás rendőr őrnagy „A legújabb trendek a kiberbűnözésben és ezek hatása a kiberbiztonság jogi szabályozására: Kiberfenyegetések és kiberreziliencia az Európai Unióban” című tanulmányukban azt fejtik ki, hogy

miként fejlődött a kiberbűnözés a világban. „A támadások során az elkövetők feltérképezik a potenciális célpontként kezelt hálózatokat hiányos vagy hibás biztonsági beállítások után kutatva.” (196. o.) A koronavírus-járvánnyal arányosan megnőtt az e-vásárlások száma, amihez mind mennyiségileg, mind minőségileg alkalmazkodott a bűnözés is. Jelentősen megnőtt az adathalászat, a malware, mobilbankolás, változatos elkövetési módszerrel végrehajtott online csalás, informatikai behatolás, amely már nemcsak a vállalati vagy kormányzati kört, hanem a lakosságot is célpontként tekinti. (196–197. o.) A kiberbűnözés elleni küzdelemben az államok közötti együttműködésre lenne szükség, de a terület jogi megfoghatatlansága éppen az államok felettségében rejlik, és az eltérő érdekek miatt jelenleg „nem látszik valószínűnek, hogy [...] létrejöhet az egységes szabályozás.”¹⁰

Hoffmann Tamás, a HUN-REN Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézet tudományos főmunkatársa és a Budapesti Corvinus Egyetem egyetemi docense, valamint Kajtár Gábor, az Eötvös Loránd Tudományegyetem egyetemi tanára „Az élő halott? Az államközi erőszak tilalmának anatómiája válságok tükrében” című tanulmánya szerint „a nemzetközi kapcsolatok patológiája látványos”, de a „nemzetközi jog halálát (kiüresedését) a terület-szerző háborúk visszatérése jelentené, amely óhatatlanul globális konfliktusok-

hoz vezetne. Ezek megelőzése mindenél fontosabb, minden más konfliktus pedig olyan betegséget jelent, amelyből kigyógyulva a nemzetközi jogrend szervezete akár még ellenállóbbá is válhat.” (226. o.)

A kutatási eredmények mindegyike egységes szerkezetbe foglalt, gondosan érlelt munka eredménye, melyek együttesen komplex jelleggel igazítanak el a poszt-COVID társadalom valóságában. A megjelent alkotások problémaorientáltak, esszészerűek és jellemző rájuk a gondosan elemzett, kibontott gondolatok struktúrája, amelyek üzenetükben változó és sokrétű tartalmak hálózát közvetítenek. A kötet kellően tág horizonttal rendelkezik, nem elégszik meg a közép-kelet-európai térrel, kitekint a nemzetközi térbe, valamint a jogtudományi eredményekre is, ami csak tovább fokozza szakmai színvonalát. Összességében az egész kötet a címben jelzett téma kiváló áttekintése számos gondolatébresztő felvetéssel, amelyek tanulságát érdemes levonni, hiszen járványok mindig is voltak és várhatók a jövőben is, legyenek azok biológiai, ipari vagy hatalmi megbetegedések, mert a gyógyítás csak akkor lehetséges, ha még a tünetek jelentkezése előtt felkészülünk. Az ellenállóképesség, az alkalmazkodókészség és a megújulásra való törekvés ugyanis minden társadalom elemi érdeke kell hogy legyen.

Nagy Réka*

¹⁰ BENCZE Mátyás: „A fogyasztóvédelem lehetőségei és kihívásai a közösségi média korában” in POLYÁK Gábor (szerk.): *Algoritmusok, kérésők, közösségi oldalak és a jog. A forgalom-irányító szolgáltatások szabályozása* (Budapest: HVG-ORAC 2020) 294.

* PhD-hallgató, SZE Deák Ferenc ÁJK, 9026 Győr, Áldozat u. 12.
E-mail: nagyrekaa@gmail.com.